Reconstructie van Kasteelpark Elsloo: landschapsstijl in de Maasvallei

foto Gemeente Stein

Begin 2012 gaf eigenaar gemeente Stein (Limburg) opdracht tot reconstructie van het park rond het kasteel Elsloo. De uitvoering heeft acht maanden in beslag genomen. Het park is hersteld in de stijl waarin het rond 1860 is aangelegd. Destijds alleen voor de toenmalige eigenaren, maar met bijdragen van diverse overheden en instanties en met de hulp van een tiental vrijwilligers is het hernieuwde park nu een echt wandelpark voor het grote publiek. Er ging een langdurig proces van analyse, ontwerpen en overleg aan vooraf, maar het resultaat mag er zijn: een park in Late Landschapstijl in de Maasvallei.

— Paula Zweekhorst (Gemeente Stein)

> Het Kasteelpark Elsloo ligt in de gemeente Stein, in de kern Elsloo. Het kasteelpark wordt globaal begrensd door het Julianakanaal (met daarachter de Maas), de zuidwestelijke rand van de kern Elsloo, de spoorlijn Maastricht-Sittard, de weg Terhagen en de noordflank van het Bunderbos. Het kasteelpark verbindt als beschermende buffer het hellingbos met het intensieve agrarische gebied op het plateau. Het park maakt deel uit van het beschermd Natura 2000-gebied Bunder- en Esloërbos. Het kasteelpark is onderdeel van de Ecologische Hoofdstructuur en als bos- en natuurgebied opgenomen in het Provinciaal Omgevingsplan 2006 van de Provincie Limburg. Het gebied rond de Slakbeek en het kasteel zijn onderdeel van de Provinciale Ontwikkelingszone Groen (POG). Sinds 1971 is Elsloo

Beschermd Dorpsgezicht en bij Monumentenwet beschermd. Het park meet ca. 9 ha: 3 ha parklandschap en 6 ha met een meer natuurlijk karakter.

Den Hoff vant 's-Heeren Huys

Het kasteel en het omliggend landgoed was in de Middeleeuwen tot aan de Franse Revolutie de hoofdzetel van de Heerlijkheid Elsloo. Het huidige 'Kasteel Elsloo' (nu hotel-restaurant) is gebouwd in 1836 nadat de brouwerij en paardenstallen van het kasteel bij een brand verloren gingen. Oorspronkelijk bestond het totale landgoed uit een watermolen, een brouwerij, een pakhuis, boerderijen, woonhuizen en landerijen. Op het ronde plateau ('ronj wei') bij de bebouwing werd hop verbouwd ten behoeve van de brouwerij. Een eerdere burcht op deze plek werd in de 15e eeuw door de Maas verzwolgen. Bij lage waterstanden van de Maas zijn ruïneresten van die burcht vandaag de dag nog zichtbaar in de rivierbedding. In 1836 werd de bij de brand bespaard gebleven watermolen, de Slakmolen, uit 1552 opgenomen in het nieuwe gebouw 'Kasteel Elsloo', waaraan vervolgens een kasteeltoren werd toegevoegd. Graaf Charles Emile De Geloes, eigenaar van het kasteel en landgoed vanaf 1818, kocht omliggende grond aan en liet het park in late landschapsstijl aanleggen. Deze aan het begin van de 19e eeuw uit Engeland overgewaaide tuinarchitectuurstijl wordt gekenmerkt door grote weiden en vijvers, een open blikveld (zichtlijnen), natuurlijke hoogteverschillen en solitair of groepsgewijs geplante bomen. De ronj wei werd een hoogstamboomgaard. De met bomen 'ommuurde' tuin (den Hoff vant 's-Heeren Huys) naast het kasteel werd aangelegd in Franse stijl. Deze combinatie van Landschapspark en Formele tuin kwam in de tweede helft van de 19e eeuw veel voor. In 1887 werden het kasteel en het kasteelpark verkocht aan de handelsfirma Antoon Jurgens uit Oss. Die firma werd op dat moment geleid door drie broers Jurgens: Jan, Arnold en Hendrikus. Na de dood van Hendrikus in 1888 kregen de erfgenamen het kasteel en kasteelpark in bezit. Door oprichting van NV Theodora (genoemd naar de echtgenote van Hendrikus) in 1900 wilde de familie opsplitsing van het deze bezittingen (Hendrikus en Theodora hadden 10 kinderen) voorkomen. De NV Theodora stelt zich anno 2012 nog altijd ten doel: het beheren van het kasteel, kasteelpark en de daarbij behorende landerijen.
[foto vanuit park naar kasteel]
De aandelen van NV Theodora kwamen in 1984 in handen van de gemeente Stein. De familie Jurgens bleef met financiële bijdragen betrokken bij het kasteelpark via het Anton Jurgens Fonds. De familie Jurgens wilde garanderen dat hun bijdragen daadwerkelijk geïnvesteerd werden in het kasteelpark, onafhankelijk van de politieke en economische situatie in de gemeente Stein. Daarom werd Stichting Beheer Sponsorgelden Kasteelpark Elsloo in het leven geroepen. In 2003 werd voor het beheer van het park een speciale beheercommissie ondergebracht bij NV Theodora: Beheercommissie Landgoed Elsloo. In deze beheercommissie hebben zitting:

- Een onafhankelijk voorzitter en een secretaris;
- NV Theodora;
- Anton Jurgensfonds;
- IVN, afdeling Elsloo;
- Stichting Behoud Landschap Medammerweide;
- Een financieel deskundige en een ecoloog.

De gemeente besloot snel na overname van de aandelen tot restauratie van het kasteel en de inpandige watermolen. In de jaren '90 werd vervolgens ook het omliggende park onder handen genomen. In 1969 al had de plaatselijke IVN-afdeling op verzoek van voormalige gemeente Elsloo een heemtuin ingericht in de voormalige Formele tuin. De vrijwilligers van het IVN vormden de kruidenheemtuin gaandeweg om tot botanische tuin. Op de aanwezige voedselrijke- en kalkhoudende bodem werd gedeeltelijk een voedselarm milieu gecreëerd voor een heidevegetatie, een krijtperceel voor kalkminnende flora, een vijver met moerasgebied voor de natte gewassen en twee rotspartijen voor alpenflora. Naast een grote verscheidenheid aan planten en bomen uit de hele wereld - waaronder de Japanse notenboom (Gingko biloba), de Perzische slaapboom ofwel de Zijdeacacia (Albizia julibrissin), een beuk met twee soorten bladeren en een 350 jaar oude eik - telt de tuin vandaag de dag veel soorten kruiden.

Landschapsplan

Door de jaren heen streden cultuur- en natuurwaarden met recreatieve en economische belangen. Zo kwamen en verdwenen in de loop der jaren een zwembad en hertenweide. Ook kwam er een tenniscomplex, waarvoor grond op de top van de dalwand moest worden aangebracht om een vlak terrein te verkrijgen Van lieverlee werd er zoveel veranderd aan het park dat de Late Landschapsstijl steeds meer naar de achtergrond verdween. Langzaamaan gingen steeds meer geluiden op om de natuur weer ruimte te geven. In 2008 besloot de gemeente tot herplaatsing van het tenniscomplex naar het nieuw te bouwen sportcomplex De Mergelakker in Elsloo, waarmee in het kasteelpark oppervlakte vrij kwam voor herinrichting. De Beheercommissie Landgoed Elsloo stelde een visie op voor de gewenste herinrichting. Hierin werd voorgesteld de ronde vormen van aan elkaar grenzende weiden te versterken door o.a. bloemrijk grasland, bomen, meidoornhagen en padenstructuur. Met fantasie kon in de weiden een geluksklavertje worden gezien. Het klaverblad werd de kern van de visie.

Stichting Landschap de Graven, die zich bezighoudt met behoud en herstel van (cultuurhistorisch) landschap in de Westelijke Mijnstreek, werd gevraagd het herinrichtingsproject te coördineren, Vanwege de ligging van het Kasteelpark in het Beschermd Dorpsgezicht Elsloo werd Steunpunt Archeologie & Monumenten-

Kasteel is nu restaurant en hotel.

foto Eric van Muijen

zorg (SAM) geraadpleegd voor beoordeling van een landschapsplan dat was gebaseerd op de visie van de beheercommissie. SAM adviseerde het landschapsplan te laten onderzoeken op cultuurhistorische uitgangspunten. Uit dat onderzoek kwam naar voren dat veel elementen uit de Late Landschapsstijl nog te vinden waren in het park. De onderzoekers stelden dat het uniek is dat in het Landschapspark gebruik is gemaakt van vier natuurlijke landschapselementen: het Maasdal, een helling, het Slakbeekdal en een plateau. Herinrichting zou gericht moeten zijn op herstel van dit landschapspark. Benadrukken van de 'klaverblad' weiden als bijzonder onderdeel van het park zou dit totaalbeeld juist tekort doen. Er leefde bij NV Theodora en de Beheercommissie Landgoed Elsloo niet echt weerstand tegen de nieuwe inzichten, maar men had wel enige moeite het klaverbladmodel los te laten. Door veel energie te steken in het onderling afstemmen van de mening van alle betrokkenen kon uiteindelijk een plan gemaakt worden waarvoor draagvlak bestond.

foto Streekmuseum Schippersbeurs

Terhage Pötje, de holle weg van Elsloo naar de wasplaats bij Terhagen.

Uitgangspunten voor het definitief ontwerp waren:

- Samensmelting van de drie weiden (voormalig tennispark, de 'hertenwei' en 'ronj wei' (ronde weide) tot één geheel door verwijdering van de houtwallen die dienst doen als natuurlijke scheidingswanden.
- Herstel van de oorspronkelijke helling op het parkdeel waar het tennispark was gevestigd.
- Herstel van de zichtlijnen vanuit het park, zodat er weer zicht kwam op de kerk in Elsloo, het Maasdal en het Theehuisje in het Kasteelpark.
- Inwilligen van het advies van het Pomologisch Genootschap Limburg over de locatie en soorten fruitbomen.
- Versterking van het contrast tussen de informele vormen en omgeving van de landschapstuin en de formele botanische tuin.
- Herstel van de oorspronkelijke wandelroute door het park en de holle weg van Elsloo naar de wasplaats bij Terhagen (Terhage pötje).

Voor de uitvoering van de werkzaamheden werd bij drie ingenieursbedrijven een offerte opgevraagd voor het uitwerken van het RAW-bestek. De drie bedrijven moesten onder andere inzichtelijk maken welke kennis en ervaring zij in huis hebben. Daarnaast moesten relevante referentieprojecten worden bijgevoegd. Deze offertes zijn beoordeeld op de aangeleverde informatie en op prijs-kwaliteitverhouding aan de hand van een vastgestelde criterialijst. Er werd gewerkt op basis van een vaste prijs voor de opdracht. Dit door ontwerp, calculatie, uitvoering en management met de rechten en plichten van de contractpartners in samenhang vast te leggen. Het risico op meerwerk of interpretatiefouten werd daarmee zo klein mogelijk gehouden. Een projectgroep werd samengesteld. Hierin hadden zitting:

- Gemeente Stein
- Landschapspark De Graven Westelijke Mijnstreek
- Vrijwilligers
- Ingenieursbedrijf

Zijdelings was ook Provincie Limburg (ambtelijk) betrokken.
De leden van de projectgroep leverde de inhoudelijke informatie en aandachtspunten die het ingenieursbedrijf uitwerkte tot een bestek. Daarnaast werden de geleverde producten door de projectgroep inhoudelijk beoordeeld. De rol van Landschapspark De Graven was om het totale proces te begeleiden, voortgang te boeken, de planning en het budget te bewaken.

Sturing van een ingewikkeld proces

Via NV Theodora en de Beheercommissie Landgoed Elsloo was een tiental vrijwilligers betrokken bij het project. Zij namen deel aan het projectoverleg en gaven inhoudelijke input door suggesties en ideeën te geven voor het park. Naar aanleiding van het overleg in de projectgroep, maakten de vrijwilligers – in overleg met hun achterban – afspraken over benodigde acties. Daarnaast toetsten ze besluiten op uitvoerbaarheid met betrekking tot het toekomstig beheer en onderhoud van het park. Projectcoördinator Elise Eskes van St Landschapspark De Graven Westelijke Mijnstreek: "Het werken aan een project, waarin vrijwilligers een belangrijke rol vervullen, heeft voor- en nadelen. We hebben dankbaar gebruik gemaakt van de gebiedskennis van de vrijwilligers die soms al 60 jaar in de omgeving wonen en in het park recreëren. Daarnaast was er bij hen veel ecologische kennis aanwezig. Maar juist door deze nauwe betrokkenheid met het projectgebied bleek het soms moeilijk om problemen en oplossingen objectief te bekijken en heldere, zakelijke afspraken te maken. Het proces vroeg daardoor om veel structuur en inspanningen om alle neuzen in dezelfde richting te krijgen en te houden". Vanaf 2011 werd daarom op een zeer gestructureerde wijze gewerkt: projectmatig met heldere verslaglegging, besluitvorming en afspraken. Geprobeerd werd om de lijnen zo kort mogelijk te houden. Zo werd afgesproken dat drie vrijwilligers van de beheercommissie in de projectgroep zouden deelnemen en dat de terugkoppeling naar en vragen vanuit de beheercommissie via één contactpersoon zouden lopen. Deze contactpersoon stond pal voor alle genomen besluiten en droeg ze uit naar de achterban. Ook bij de uitvoering werd deze werkwijze toegepast om meerwerk en eenzijdige aanpassingen aan het plan te voorkomen.

De Beheercommissie kreeg verder alle ruimte om met de detailinvulling aan de slag te gaan: onder andere over de types bomen, de samenstelling van de zaaimengsels, etc. Ook beslisten

zij over welke kunstwerken en informatieborden het park moesten sieren. Projectcoördinator Eskes daarover: “omdat de Beheercommissie inhoudelijke input kon leveren, werd ze ook echt mede-eigenaar van het plan.” Uiteindelijk was er een unaniem akkoord over het ontwerp. Gaandeweg de uitvoering werden de deelnemende partijen steeds enthousiaster. Eskes: “de meest sceptische deelnemer zei aan het eind van het traject: ‘dit is precies wat we wilden’. Dat is een mooi compliment voor iedereen”. Doordat de gemeente Stein de sloop en herplaatsing van het tenniscomplex uit het kasteelpark én de herinrichting van het kasteelpark financieel als één project zag, kwam de uitvoering van het project onder druk te staan. Een deel van de beschikbare middelen was al aan de inrichting van het nieuwe tenniscomplex besteed en dus niet beschikbaar voor inrichting van het park. De gemeente bracht de herinrichting van het kasteelpark onder in de Regiovisie Westelijke Mijnstreek. Hierin werkt gemeente Stein samen met de gemeenten Beek, Schinnen en Sittard-Geleen en de Provincie Limburg op het gebied van innovatie, duurzaamheid en kwaliteit. Door de herinrichting hier onder te brengen werd ruimte gecreëerd voor andere financieringskansen. De Stichting Beheer Sponsorgelden Landgoed Elsloo heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de financiering van het park naast andere subsidieverstrekkers.
Het werk is openbaar aanbesteed. Ten opzichte van de besteksraming was er een aanbestedingsvoordeel van ca. 50.000 euro op een begroting van ca 175.000 euro. Hierdoor kon de gemeente tegemoet komen aan enkele extra wensen van de Beheercommissie Landgoed Elsloo.

Communicatie

Via www.steinslandschap.nl, de digitale nieuwsbrief Steinslandschap, lokale en regionale media, projectborden bij de ingang van het park en de sociale media (Facebook, Twitter en YouTube) communiceerde de gemeente over de voortgang van de plannen. In december 2011 werd een informatieavond gehouden voor de inwoners. De opkomst was groot: zo’n 80 inwoners van Elsloo, waaronder veel direct omwonenden van het park, lieten zich informeren over het ontwerp van het nieuwe park.

Op 30 september 2012 vond de officiële heropening plaats van het park. Het publiek werd hiervoor uitgenodigd via diverse media. De dag werd door gemeente Stein georganiseerd in samenwerking met de vrijwilligers van de Beheercommissie Landgoed Elsloo, de lokale IVN-afdeling, het Pomologisch Genootschap Limburg en het streekmuseum Schippersbeurs Elsloo. Een kleine 1000 bezoekers werden op de openingsdag in het park geteld.

Landschapsstijl in oude glorie hersteld

Eind september 2012 rondde de gemeente Stein de inrichting van het kasteelpark Elsloo af. Het landschapspark is daarmee in oude luister hersteld. De drie weiden van het park vormen nu weer één geheel: het nieuw ontstane parkgedeelte loopt bol af vanaf het centrum van het park naar de randen en is glooiend ingericht. “Het veld is ingezaaid met een bloemrijk grasmengsel. Voor de kinderen is een speelweide aangelegd en er zijn speltafels”, legt projectleider Emile Claessen van de gemeente Stein uit. “Voor het overige is dit parkgedeelte ingericht met inheemse loofbomen en exoten c.q. typische parkbomen. Een hoogstamboomgaard met typisch Limburgse appel-, peren-, pruimen- en kersenrassen is aangeplant. Belangrijke zichtlijnen (naar theehuisje en kerk bijvoorbeeld) zijn hersteld.

foto Buro Kloeg

De historisch waardevolle holle weg vanuit de oude dorpskern (Kaakstraat) via de water- en wasplaats (Terhager pötje) naar Terhagen is gereconstrueerd”. De nieuwe wandelpaden zijn toegankelijk voor rolstoelgebruikers. Langs de wandelpaden zijn informatieborden geplaatst, die de bezoekers informeren over opvallende natuurelementen en historische wetenswaardigheden. De Duitse kunstenaar Guido Hofmann vervaardigde uit natuurlijke materialen bij het park passende sculpturen in de vorm van stoelen, banken en tafels.<

Paula Zweekhorst, Gemeente Stein

Meer informatie over de herinrichting van het park is te vinden op: http://www.steinslandschap.nl/kasteelpark-elsloo/project.html
Adres Kasteelpark Elsloo: Maasberg 1, Elsloo.
Het park rondom Kasteel Elsloo is vrij toegankelijk voor het publiek. Ook rolstoeltoegankelijk.
De watermolen met vergaarvijver aan de Slakbeek is alléén op de eerste en de derde zaterdag van de zomermaanden opengesteld.
In het Streekmuseum Schippersbeurs, Op de Berg 4-6 in Elsloo, is een tentoonstelling ingericht over de geschiedenis en herinrichting van het park.

foto Eric van Muijen